Шкільна бібліотека

Василь Барка

Жовтий князь

Документальний роман

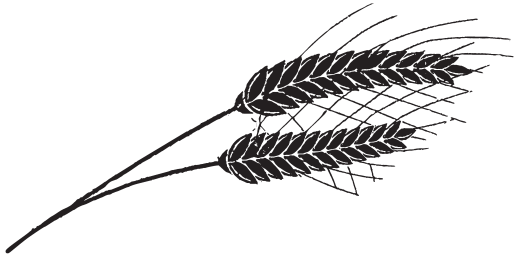

Харків
«Фоліо»
2017

ВІД АВТОРА

Страшенний голод в 1932—1933 роках на Україні та ще в деякотрих місцевостях Радянського Союзу, а на Кубані в 1933—1934 роках, був пренавмисно спричинений всією зорудненою владою групи, що втвердила «культ особи». І запроваджений — способами великої війни: в пограбунку всього харчевого і кожної живності — цілковито з політичних міркувань: якихось прикритих трудновизначимої міжнародної прикметності, і зовсім очевидних всередині країни. Заподіяно його з нечуваною нелюдськістю, в масовій замучливій смерті. Мета: невідновимо підрізати непокірне селянство, першою чергою — українське. Вгасити його життьову віру, одночасно обезголовлюючи його: вибиваючи вільнодумну інтелігенцію, з особливою спустошливістю — коло вісімдесяти відсотків складу — на Україні.

Підсумок лиха (чи для всіх?) — постійна продовольча злиденщина країни і загальна криза.

На обмежені демографічні підрахунки голодомор поглинув на Україні понад сім мільйонів, майже виключно — селян. Але згідно з офіційними урядовими відомостями (наприклад, звіт Балицького, шефа ҐПУ), тут голод спричинив загибель коло десяти мільйонів. Довгими роками всякі спомини про нього були під найсуворішою забороною.

Навіть на короткий сезон хрущовської «відлиги» згадувати про великий голодомор заборонялося. І гірше від того: ніби в жорстокому насміху над його жертвами, до тридцятих роковин по ньому справлена була реабілітація з величанням одного з його запроваднників П.П. Постишева. Неможливо було сказати правду про одно з найстражденніших бідувань в історії нового часу, порівняти яке можна хіба що з гекатомбою єврейського етносу при нацистах. Щоб здійснити голодоморний геноцид, введено армійські части-

ни і розміщено озброєні гарнізони і застави при всіх приречених місцевостях; мобілізовано наряди міліції і військові підрозділи, що в розпорядженні ҐПУ; прислано численних «тисячників», уповноважених — з північних міст (понад сто тисяч).

Вся силенщина надвигнулася, подібно до навали Батия, переважно на Україну і Кубань справжньою війною проти безоружного і беззахисного народу. Жертв нападу виявилося без порівняння більше, ніж за весь час війни Гітлера проти Західних держав.

Командував на місцях член політбюро; роз'їжджав повсюди і, сидячи в кабінеті секретаря крайкому чи обкому партії і стукаючи олівцем об стіл, навіжено кричав: «Забрати хліб до останньої зернини!»

Це виконано найскоріше, і люди почали часто вмирати, зрештою — гинули мільйонами при байдужності всякого пересиченого начальства!

Коли малеча, примираючи з голоду, брала в кістляві кулачки декілька колосків, — сторожа розстрілювала негайно.

Рештку кашки, що неня приберегла для маляти, вторженці викидали додолу і розтоптували чобітьми.

Нічого в розпорядниках і виконниках не зоставалося від образу людського — виявилась личина якогось демонізованого відпаденництва.

Було дещо загадкове в самому вимиранні: птахи, перелітаючи, притьма падали мертвотою на землю; погинуло багато навіть з місцевих запопадливих підпомагачів грабунку, що мали прокорму вдосталь. Наче вжито було тайма отруйні речовини.

Хати хліборобів перемінялися в великі гроби з мертвяками: їх довго нікому було хоронити, як і тих, що лежали надворі, — погребники з підводами не вправлялися вчасно звозити трупи до ям, куди спроваджувано також півживих.

Знеможені з голоду, обмерзлі, люди сірими примарами, обкутаними в лахміття, тягнулися під пронизливим вітром, засніженими дорогами до міста, надіючися здобути чого-небудь їстивного. І не дістали нічого. Навіть і кусника хліба, ними виробленого і в них віднятого. Падали множинно на вуличні бруковики: вмирати в суміші снігу і грязюки.

Купи зерна, взятого під «метьолку» в населення, і різноманітну городну поживність зоставлено згнивати під потлілим і дірявим

брезентом, але суворо сторожено, так що кожного, хто зближався взяти що-небудь, варта розстрілювала на місці.

Проявилася доти непрозначима і неохоронювана границя між Україною і Росією: тепер вся — з непромкненною стіною сторожових застав; там міліція і чини ОҐПУ вишвиргували голодаючих з вагонів на сніг: всіх, хто надіявся здобути в Росії трохи харчу для своїх помираючих родин.

Численні селища вимирали поспіль, і над ними, в моторошній пустоші, зарослій бур'янами понад людський зріст, маяв чорний прапор, мов на взнаменування найвизначнішого успіху «культособової» влади. І над усією дольністю невідтерпимих страждань і найвимучливішої всенародної смерті через радіорепродуктори всюди в країні прозвучало глумливе пророчення самого генсека: «Жити стало ліпше, товариші, жити стало веселіше!» Головний архітект несвітського жаху вважав доречним додатково познущатися з своїх необчислимих жертв.

Аби втаїти від зовнішнього світу, аби закамуфлювати весь невиданний кошмар, його впорядники удавалися до всіх способів містифікації, не гребуючи дуже чорними.

Все разом мало вигляд зловісної сатанічности, досі не відомої, але тепер прозначеної, ніби в діях вихідця звідкись: Жовтого князя, мов поворотного, з пройнятою позолотою гоголівського Вія, серед подій інфернального характеру. Свій залізний палець він спершу наводить на віруюче селянство України, і раптом накидаються туди погубницькі сили з усього світу.

Для сюжету в романі «Жовтий князь» основа складалася з постійно збираних подробиць протягом четвертини віку: від самого лихоліття і до початку оформлення тексту — в 1958 році.

Головна частина в змісті набагато зложилася також з особистих вражень; голод витерплювався важко, в повному виснаженні, з дюжиною відкритих при напрямках кровоносних судин ранок, звідки сочилася брунатнувата рідина; на ногах тріскалася шкіра, оголюючи слизисто-кров'янисту поверхню. Трудно було ходити і треба було часом опиратися об стіни чи паркани, що коло них уже багато земляків лежало недишучих. Здавалося: ось кінець! — але з милостивої волі Божої пощасливилось вижити, можливо, для свідчення: що сталось. І слід сказати, що без цього крайнього стерплення голоду, не знати, чи зміг би автор відповідно описати дійсність в «граничному» стані.

Власні враження доповнювалися спогадами багатьох співвітчизників: спершу, до війни, це зберігалося в пам'яті, а починаючи від 1943 року покладалося в записи.

В самому змісті — три пляни: І. Реалістичне зображення нещастя в сім'ї селянина; всього страдницького побуту в холодній хаті; розпачливих пошуків хліба — в мандрах, коли відкривалося похмуре видовище масової загибелі. ІІ. Психологічні нариси; опис незвичайних перемін у душевному житті кожного в родині, що вже гине. Більшістю жертви народовбивства, хоч і мертвотно байдужі до всього, крім їстивності, все ж зберігають справді людські почування: в найглибинніших закутинках серця навіть зостаються більше людяними, ніж їх погубники, що наводять масову смерть, але мають для себе харчі в наддостатку: з закритих розподільників і магазинів «Торгсіну» («Торговля с иностранцами»). ІІІ. Метафізичний вимір, властиво, духовний; висвітлення декотрих явищ із іншої, вищої сфери, відкритих зосібна через церковне життя; а також явищ, із світу темних могутностей, незамиримо ворожих людській природі. Символічне уявлення про них розкривається через зображення Жовтого князя на картині незнаного майстра.

Відбувається остання духовна брань людських душ — проти їх погубних навівів. Народ витерпів один з найвеличніших іспитів в історії своїй — в нім подолав супротивника моральними силами і — висходячи вслід своєму Спасителю на власну Голгофу: прийняти ніби хрещення огнем — у муках, подібних хресним, через відданість своїй життьовій правді-вірі. Від неї не відступив, волію-чи гинути.

Тепер правда народна, як білий привид — в крові, постає на весь зріст перед людством, правда переможна: через страждання і саму смерть.

Автор у своєму творі — не суддя, але, як колись визначив Чехов, свідок для суду: розповідати, що сталося в житті.

Василь Барка

ТОМ І

І

Наряжає доню: здається, то власне серце, вибране з грудей, окремо радіти.

А знов лихо; повели чоловіка в сільраду. Скільки їм треба? — чіпляються і гризуть: давай! — як не гроші, так хліб.

— Мамо, скоро? Я на майдані підожду.

— Скоро, — чого ж на майдані? Потерпи: тата відпустять, і зразу підем.

— Миколи і Андрійка нема.

— Тата ждуть: як станеться що... Їй страшно навіть вимовити. Причісує Оленку, пильнуючи кожного пасмочка; заквітчує, ніби коронує зірками, зверх блідого лобика. Нічого не каже їй, але невимовлені слова тремтять, подібні до сполохів, на середині грудей: «квітко моя!» — і неозначиме почуття обкинулося, ніби передвістя з болями; не знати, що, крім них, прийде. Не хоче піддатися їм душа. Втіха коло доні не гасне, як місяць — любим серпиком.

— Скоро скінчу, стій! — стримує доню, чомусь нетерпеливу, з сірим зошитом на долонях: там її наука.

— Може, я не піду? — несміливо питає Оленка, — з мене сміятимуться.

— Хто ж?

— Учні і вчителі: всі.

— Нерозумний сміх і грішний.

— Вони глузуватимуть!

— Терпи! Це годиною краще, ніж цілий вік хвалять.

Дарія Олександрівна досадує, що «вони» сміються з її дитини. От-от схопиться гнів: справедливий був би, але чимсь небезпечний. Нехай зникає в обширі серця, де нема йому чим горіти. Зосталась гіркота, звична за довгі роки.

І стерпіла! — як завжди.

Хмуриться мати.

Первісток її, чотирма роками старший за Оленку, підкорився страхові; «навіщо пережиток?» — сказав, напевно, з чужого голосу. Андрійко, найменший, часом послухає.

Малі думають, що мама темніша, ніж шкільні, бо ті ходять з новими книжками, а вона старі читала... Так там була правда і серце, а що в теперішніх? — зла настирливість. Відчуває мати, як день-у-день «вони» настроюють дітей проти її думки і волі. Діти очужіли.

Різку, аж розпачливу кривду відчуває з того, ніби рану від іржавого ножа, коли впікається і мучить. А що робити? — хоч кричи, не поможеться; «вони» сильніші.

Обличчя в неї — з видовженістю і запалими щоками; з надто звуженими, супроти звичайного, обрисами нижніх повік, як і надто вглибленими очима, кольору темно-сірого, без гострого блиску. Але їх ясність відтінена бровами і косами — в такому відсвіті, що нагадує попіл від згорілого шовку; і видаються темнішими, ніж насправді, через неприродну блідість обличчя.

Дарія Олександрівна ніби спокутується в празник, відболіваючи провину: з непотрібної гостроти до Оленки, що недавно мала в школі декілька низьких оцінок; не з-за своєї нездібносте, а з-за пустощів і недбальства.

Чомусь тоді, можливо, з побоювання сорому від чужих посміхів: мовляв, «дурна дитина в вас», — Дарія Олександрівна грізно нагримала на Оленку і мало не вдарила. Хоч не збиралась бити. Однак, не сподівалася, що з того гримання вийде. Дитя сполотніло, затрусилося плечиками і, ледве не впавши непритомне, відступило в куток. Заридало, та так гірко, в болючому плачі, тремтівши дрібною судомою, — що всі в хаті обмерли. А воно раптом стихло, і хоч тоді кинулися всі втішати, проте, було як потеряне і, здається, занедужало. Потім старалося і принесло найкращі оцінки. Раділо за маму, якій неодмінно треба бачити гарні знаки в зошиті. Видно, так і не тямило до кінця, чому — треба.

Глянувши на зошит, Дарія Олександрівна відчула, як болісно серце стиснулось: такий жаль на себе! — роки життя віддала б, тільки вернути те, що сталося.

Оленка під маминим гребінцем стала покірно; вся в білому і сама бліда, з світлими очима і високо піднятими брівцями — як в тата. Кілька квіток біля її чола, здавалося, посилали бризкучий промінчик на всі сторони. Як зоря, — жила в хаті, дивна тихістю.

Сьогодні так пильно мати зачісує Оленку, збираючися піти з нею в церкву; стояти поруч і випроситися з провини.

І якраз лихо! причіпливі повели чоловіка і невідомо, що буде.

І також: Оленка збивається. Як важко вмовляти, при чужому настроюванні з насмішкою.

Згодиться; чого ж на майдані стояти?

— Оленко, дражнитимуть, що в церкву пішла, то промовч! Їхнє зло щезне, а правда — ніколи.

— Де буде?

— З людьми, що живуть скрізь. А повмирають, буде з ними на небі.

— А ми — де?

— Коли достойні, з ними.

— Як там живуть?

Дарія Олександрівна подумала: ось, як твоя душа, — безвинна і всім прощає, люблячи; так живуть.

— Того не знаю; але — щасливі.

— Де?

— Оленко, все питаєш, а я не знаю.

— Мабуть, високо! — як птахи. Де дінуться від дощу?

— Це над дощем і зірками.

— А що їсти?

— Нічого не треба.

— І хліба?

— І хліба теж — ні.

Оленка дивиться в вікно, думаючи.

— Я вже знаю! — там, як сонце: ні об що не тримається і ходить. — Знов роздумує, поглядаючи на світило за шибкою.

— Не розлучаться?

— Хто?

— Всі, — родичі.

— Як любитимуться, то — ні: разом будуть; і коли не розділяться самі, перед брамою.

— Де?

— Невидима і коло всіх. Як церква.

Оленка тримає зошит, ніби звіт. Сіра обкладинка з поземними рисами і власний підпис — в округлих і нерівних літерах.

Думка прив'язана до одного: як будуть разом — «тоді»? Чи так, мов через небозвід переходить гурток зоряний, нерозлучимо, склавши рисунок. Губиться думка.